

Elfog a vágy, hogy felugorjak és odarohanjak, hogy meggyőződjek arról, amire gyakran szom, de nem teszem. Ehelyett lassan, kimért mozdulatokkal felállok, pénzt hagyok az asztalon, és indulok. Még véletlenül sem pillantok *arra*. Ahogy távozom, a kijárat melletti asztalnál egy fiatalemberre esik a pillantásom. Az asztal lapjára dőlve alszik, így arcának mintha egyetlen oldala volna, mint Odin korongjának. A feje alatt lévő papírlapok sarkát meg-meglibbenti a szél. A kézírás...

Az első sarkon befordulok. Ez ugyan kerülő, de végeredményben minden út hazavisz. A házak úgy hajolnak szét előttem, akár egy sokat olvasott könyv lapjai. Le sem kéne nézmem, mert bár az utca nevét kapásból talán meg sem tudnám mondani, lábam bensőséges kapcsolatban áll a csorba járda minden kiugró kövével és bukkanójával; én azonban a földre szegezem tekintetem, és a holnapon gondolkodom: „Tízkor meleg víz. És ha esik, négykor egy csukott autó. S játszunk egy parti sakkot...” Nem akarok tudni a felettem elvonuló fényekről, mert noha tudom, hogy csak lámpák, mégis arra emlékeztetnek, hányszor nyugodott le azóta a hold Nag-Hammádi felett.

Szalai Júlia

AZ ELISMERÉS POLITIKÁJA ÉS A „CIGÁNYKÉRDÉS” (II)

A többségi-kisebbségi viszony néhány jelenkori problémájáról

A kisebbségi jogok és az elismerésért vívott küzdelem

A „cigánykérdés” szociális és kisebbségi mozzanatainak állandó egymást fedése nemcsak a naponkénti ütközések természetére volt és van hatással, de sajátos irányba terelte a romák ügyéről folyó politikai gondolkodást, illetve közelebbről azt a társadalomtudományi diskurzust, amely a politikai tartalmak formába öntésének beszédmódját és szókészletét alakítja.

A klasszikus társadalomkritika – amelynek a cigányság ügyét illető legmaradandóbb teljesítményei Kemény István és munkatársai¹ nevéhez kötődnek – a középpontba a *megfosztás*, a *kirekesztés* és a cigányok kárára érvényesülő *társadalmi szelekció* működés-

¹ A Kemény körül csoportosuló kutatói kör – amelyet markáns témaválasztása, konzekvensen és nagy megjelenítőerővel képviselt értékvalasztsái, a kvantitatív és kvalitatív módszerek egyensúlyára törekvő adatgyűjtési és elemzési technikái, valamint a kutatást a gyakorlati szociálpolitikusi munkával ötvöző értelmiségi életforma-választása miatt a szakmai közönség joggal tart iskolaként számon – a társadalmi egyenlőtlenségeknek a cigányokat sújtó megnyilvánulási formáiról, illetve az esélyegyenlőtlenség történelmi újratermelődésének mikéntjeiről több könyvespolcnyi fontos munkát alkotott. A mára már vitathatatlanul klasszikusnak számító írások közül hadd említsek itt néhányat: Kemény István (szerk.): *BESZÁMOLÓ A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYOK HELYZETÉVEL FOGLALKOZÓ, 1971-BEN VÉGZETT KUTATÁSRÓL*. MTA Szociológiai Kutató Intézete, 1976; Solt Otília: *CIGÁNYOK ÉS CIGÁNY GYEREKEK BUDAPESTEN, illetve CIGÁNY GYEREKEK AZ ISKOLÁBAN*. In: Ugyanó: *MÉLTÓSÁGOT MINDENKINEK. Beszélő*, 1998; Csalog Zsolt: *JEGYZETEK A CIGÁNYSÁG TÁMOGATÁSÁNAK KÉRDÉSEIRŐL, Szociálpolitikai Értesítő*, 1984/2; Havas Gábor: *A MEGÉLHETÉSI MÓDOK ÉS A TÖBBSÉGI TÁRSADALOMHOZ FÜZŐDŐ VISZONYVÁLTOZÁSAI A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYOK KÜLÖNBÖZŐ CSOPORTJAIBAN*. Kandidátusi értekezés kézírata, Budapest, 1994; Kertesi Gábor: *CIGÁNYOK A MUNKAERŐPIACON. Közgazdasági Szemle*, 1994/10.

módjainak feltárását állította. Azaz az esélyegyenlőtlenség sokrétű szerkezetének és önfenntartó mechanizmusainak napvilágra hozatalával ez a társadalomkritikai vonulat kitágította és árnyalta a többségi diskurzus által definiált *szociális kérdést*, és a többségi társadalommal saját gondolatmenetét fordította szembe, valahogy így: „ha a cigányoktól gyors asszimilációt és azonos teljesítményeket vártok, akkor a sor rajtatók: először a szélsőségesen kedvezőtlen feltételeken változtassatok”. Hűen e megközelítés általa teremtett immár három évtizedes tradíciójához, a „cigánykérdés” terén a jelenkor legsürgetőbb tennivalóit összegező tanulmányában Kemény István ma is a problémakör szociális vetületeinek primátusa mellett teszi le a voksot. A közelmúltban megjelent programatikus írásában² a szerteágazó politikai feladatok között a hangsúlyt továbbra is a cigányok társadalmi helyét befolyásoló két legfontosabb területre, az oktatásra és a foglalkoztatásra helyezi – azaz javaslatai mindenekelőtt a többség és a roma kisebbség *szociális létfeltételeinek* közelítését célozzák: „Egyelőre a roma gyerekek nagy többségénél és a nem roma gyerekek ötödénél, negyedénél vagy harmadánál az a gond, hogy tartós munkanélküliség vár azokra, akik az általános iskolát nem végzik el, azokra is, akik bukások után ismétlőként végzik el, valamint mindazokra, akik az iskola után eltűnnek szem elől. Jelenleg nincs terv esélyeik javítására, sőt még regisztrálásuk sem történik meg. Társadalmunk adott állapotát ismerve remény sincs arra, hogy valami történik érdekükben. [...] A cigány munkanélküli és kényszerítő okokból inaktív személyek nagy része egy évnél hosszabb ideje munkanélküli, és valószínűleg akkor sem tud elhelyezkedni, ha sok éven át jelentős lesz a gazdasági növekedés. A tartós és reménytelen munkanélküliség azonban nemcsak a cigányok, hanem az egész magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémája. Az elmúlt hat évben úgyszólván semmit sem tettünk a tartósan munkanélküliek elhelyezése érdekében. Ezt az embertelen gyakorlatot nem folytathatjuk tovább.”

A cigánysággal foglalkozó szakirodalmat ma is uraló társadalompolitikai megközelítésmód mellett a szociális indíttatású társadalomkritika azután az elmúlt évtized folyamán új vonulattal gazdagodott, amelyet *kultúrantropológiai* irányzatnak neveznek. E megközelítés középpontjában egy előítéletekkel sújtott, ugyanakkor a többségi társadalom előtt gyakorlatilag ismeretlen kultúra sokrétűségének, gazdagságának, belső koherenciájának, vonzó tartalmainak és életképességének bemutatása áll – persze ismét nem teljesen öncélúan. A kultúrantropológusi „misszió” talán legpontosabb megfogalmazását nemrégiben megjelent könyve előszavában az irányzat legjelesebb hazai képviselőjétől, Szuhay Pétertől olvashatjuk: „*Akik munkájuk során gyakorta kerülnek kapcsolatba olyan emberekkel, akiket cigánynak gondolnak, vagy akiket a társadalom cigánynak mond, azok számára nem éréktelen szembenézni saját kulturális tudásuk »örökölt« és egyszerűsített ítéleteivel. [...] Meggyőződésünk szerint a valóságos csoportok konkrét történésein és esetein keresztül ismerhetjük meg a rendkívül szövevényes valóságot. [...] Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy néhány itt leírt eset végigkövetése és megértése segíthet egy újabb eset megoldásában, amellyel a cigányok körében dolgozók a jövőben munkájuk során találkozni fognak.*”³

Azaz a széles értelemben vett kultúra feltárásának – a társadalmi önismeret gazdagításán túl – a *személyközi viszonyok* átforgalmazásában, értőbb, empatikusabb és toleránssabb magatartásmódok társadalmi elterjesztésében lelhetjük meg a hasznát. Márpe-

² Kemény István: TENNIVALÓK A CIGÁNYOK/ROMÁK ÜGYÉBEN. In: A CIGÁNYOK MAGYARORSZÁGON (összeáll.: Kemény István, szerk.: Glatz Ferenc), MTA, 1999.

³ Szuhay Péter: A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG KULTÚRÁJA: ETNIKUS KULTÚRA VAGY A SZEGÉNYSÉG KULTÚRÁJA. Panoráma, 1999.

dig e toleránsabb és értőbb viszonyok között jobb minőségűvé válik mindannyunk élete – a kultúrantropológiai megközelítés gyakorlati hasznélvezője tehát nemcsak az előítéletektől sújtott cigány kisebbség, hanem a vele együtt élő többség is. Az irányzat ugyanakkor nem a társadalompolitikai fogantatású tényfeltárás és kritikai analízis helyébe, hanem azzal *mellérendelt* viszonyba kívánja magát helyezni. Az előzőtől mindezenekelőtt a makrotársadalmi, gazdasági, oktatási, foglalkoztatási és szociálpolitikai feltevések „cigánybarátabbá” tételének megalapozását, míg az utóbbtól a mindennapi élet mikroszintű együttélési viszonyainak kedvezőbb alakulását várja.

Az említettekén túl kirajzolódóban van a cigánykérdésről folyó diskurzusnak egy harmadik – politikai – vonulata is, amelyet azonban, ismereteim szerint, mind ez idáig nem tanulmányozott alaposabban a társadalomtudományok egyetlen ága sem. Ez a harmadik vonulat a cigányságot mindenekelőtt *politizáló kisebbségként*, azaz sajátlagos kisebbségi érdekekkel rendelkező és azokat érvényesíteni kívánó politikai tényezőként jeleníti meg. A kisebbségi politikai entitás viszonylag új keletű gondolata napjainkban főként belülről, a cigányság felől fogalmazódik meg, és ezért (is) maradt talán mind ez idáig kívül a társadalomtudományi értelmezésen és elemzésen. A többségi társadalom felől szemlélve egyelőre legfeljebb a cigányság belügyének látszik, hogy önképét a politikum dimenziójával gazdagítja-e vagy sem, s ehhez a rajtuk kívülállónak nincs közüik. De vajon nem többségi hamis tudatunk teszi-e, hogy mindaddig, míg e politikummal közelebbi érintkezésbe nem kerülünk, az önértelmezésben nem látjuk meg a ránk vonatkozó mozzanatot? Vajon nem dolga-e a társadalomtudománynak, hogy – mint tette azt a társadalompolitikai, illetve a kultúrantropológiai megközelítés a „cigánykérdés” szociális és kulturális tartalmainak szisztematikus felfejtésével és a többségi diskurzusba való beemelésével – a cigányság politikai önértelmezésének kérdését is „belügyből” a többségi-kisebbségi viszony minőségét érintő általános társadalmi kérdéssé fordítsa át?

A feltett kérdésekben benne rejlik a magam igenlő válasza. És ez a válasz arra kötelez, hogy kísérletet tegyek egy ilyen értelmezésre – még akkor is, ha eleve tisztában vagyok annak aligha megkerülhető nehézségeivel és gyengéivel. Mindazonáltal másokat vitára és továbbgondolásra serkentő kezdeményként talán érdemes megvizsgálnunk: a cigányság politikai entitásként való önmegjelenítésére irányuló erőfeszítések értelmezhető-e az utóbbi évtizedek kisebbségi mozgalmainak lényegét megragadni igyekvő új társadalomtudományi megközelítésmód, az *identitáspolitika* elméletének fogalmi rendszerében? S vajon milyen érveket sorakoztathatunk fel emellett, hogy napjaink roma politikai törekvéseit az identitáspolitikai megközelítés kulcsfogalmának alkalmazásával „*az elismerésért folyó harc*” egy sajátos eseteként írjuk le?

A fogalom elmúlt évtizedekbeli karrierjének rövid áttekintése talán egy lépéssel közelebb visz bennünket a válaszhoz.

A nyugati társadalomtudományi irodalomban az „elismerésért folyó harcról” mint az identitáspolitika legfontosabb megnyilvánulási formájáról meglepően rövid idő – alig másfél évtized alatt – könyvtárnyi elméleti és empirikus munka született. A politikatudományt, a szociológiát és a politikai filozófiát megtermékenyítő és kivételes népszerűsége szert tévő új fogalom keletkezésének⁴ története több egyidejű fejle-

⁴ Valójában nem annyira egy új fogalom keletkezéséről, mint inkább egy alvó fogalom újrafelfedezéséről kell beszélnünk. A filozófiatörténeti tradíció a fogalomnak a maihoz hasonló értelemben vett használatát a fiatal Hegelnek A SZELLEME FENOMENOLÓGIÁJA előmunkálataként született ún. jenai kézírataira vezeti vissza. (Erről lásd például: Nancy Fraser: REPLY TO IRIS YOUNG. *New Left Review* 223. 127.)

ményre vezethető vissza. Az első – társadalmi hatósugarában ugyanakkor talán legjelentősebb – közülük a jóléti államok válsága. Bár a korai nyolcvanas évek baloldali kritikussai a jelenséget jobbára még *politikai* és *kormányzati* problémaként értelmezték⁵ és reformok útján korrigálhatónak tartották, csakhamar kiderült, hogy a válság valójában egy vissza nem hozható két-három évtizedes korszak végét jelzi; társadalmi, gazdasági és kulturális okaiban, illetve hatásaiban többről és másról van szó, mint az egykor hatalomra jutott neokonzervatív kormányoknak a jóléti elosztást visszaszorítani igyekvő gazdaságpolitikájáról. A (gazdaság)politikai irányváltás a válság elégséges indokául már csak azért sem volt felhozható, mert – mint az Thatcher és Reagan hatalomra jutása után néhány éven belül kiderült – a jóléti kiadások összességükben nemigen csökkentek (inkább belső szerkezetük alakult át), a jóléti rendszer gyökeres átalakítását követelő társadalmi mozgalmak mégsem csitultak el. Sőt a feministák, az etnikai, a faji vagy a más szexualitású kisebbségek mozgalmi mindegyre arra mutattak rá, hogy *maga a jóléti berendezkedés az*, amely mély történeti és strukturális meghatározottságai okán mindegyre kielégítetlenül hagy jelentős társadalmi szükségleteket – s ezen pusztán jobb elosztással nem is lehet segíteni. Az említett mozgalmak mind követeléseikben, mind teoretikus megalapozásukban világossá tették a célt, amely röviden így összegezhető: a nyugati fejlődés mára jól kitapintható deficitjei nyomán a demokrácia megújulásának elengedhetetlen feltétele a társadalmi igazságosság materiális fogalmának kiterjesztése, és az ember mint önmagát a saját autonóm értékei szerint megjelenítő szabad egyén elismerésének mindenki számára egyenlő szavatolása.

Az „elismerésért folyó harc” gondolkörét életre hívó második tényező a tartalmában és megnyilvánulási formáiban igencsak megváltozott kultúraközi küzdelmek értelmezésének és politikai kezelésének szüksége volt. Közhelyszámba megy annak regisztrálása, hogy az európaítól különböző kultúrájú csoportok intenzív és tömeges bevándorlása az elmúlt évtizedek során a nyugati világ mindennapos jelensége lett. A gyarmatbirodalmak összeomlása, valamint a gazdag és szegény társadalmak közötti jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek – egyidejű – jelentékeny megnövekedése ösztönözte, az országok közötti mozgás technikai és politikai feltételeinek javulása pedig lehetővé tette, hogy boldogulásuk reményében évente százezrek váltsanak hazát. A nagy intenzitású és igencsak sokszínű népmozgás nyomán egy sor, hajdan etnikailag többé-kevésbé homogén nemzetállam társadalmának szembe kellett és kell néznie azokkal a sokrétű konfliktusokkal, amelyek lényegileg különböző kultúrák tartós egymás mellett éléséből és keveredéséből fakadnak. A multikulturalizmusprobléma tudományos megfogalmazása és politikai kérdéssé formálása alapvetően ebből a szembenézési szükségletből nőtt ki: megkerülhetetlen a kihívás, hogy a modern társadalmak az új kultúrák jelenlétére és integrációs igényére átfogó társadalmi választ dolgozzanak ki, illetve, hogy megteremtsek az új együttlélési viszonyoknak megfelelő jogrendet és intézményeket. A multikulturalista megközelítésnek pedig középponti problémája az egyéni és kollektív identitások egyenlőségének szavatolása, ami – mint könnyen belátható – magától nem, csak társadalmi küzdelmek nyomán születik meg. Így válik e megközelítés középponti kategóriájává az „elismerésért folyó harc” mint az egyenlő identitások megteremtésének társadalmi mozgásformája. A kategória kiemelt fontosságát és termékeny alkalmazásának lehetőségét dialogikus, pontosabban interaktív jellege adja: minthogy az identitásuk érvényesítésében korlátozott csoportok elismerése

⁵ Az érvelés egyik legszínvonalasabb kifejtését lásd: Ramesh Mishra: *THE WELFARE STATE IN CRISIS: SOCIAL THOUGHT AND SOCIAL CHANGE*. Wheatsheaf Books Ltd, Brighton, 1984.

a többség és a kisebbség(ek) közötti napi érintkezésen és az azt szabályozó intézményeken múlik, ezért az elismerés alapkérdése semmiképpen sem csak a más kultúrájuk belügye. Sőt ennek éppen az ellenkezőjéről van szó. Mint a multikulturalista megközelítés egyik alpművévé lett munkájában Charles Taylor kimutatja, a tét maga a nyugati demokrácia: *„Két változást kell figyelembe vennünk, amelyek együtt tették elkerülhetlenné, hogy a modernitás figyelmét ennyire lekössék az identitás és az elismerés problémái. Az első azoknak a társadalmi hierarchiaknak az összeomlása, amelyek a becsület alapjául szolgáltak. A becsületet abban a régi világbeli értelemben használom, amelyben lényegileg összefüggött az egyenlőtlenségekkel. Mert annak, hogy néhány embernek ebben az értelemben becsülete legyen, az a feltétele, hogy ne legyen mindenkinek. [...] A becsületnek ezzel a fogalmával szemben áll a méltóság modern fogalma, melyet univerzalista és egalitárius értelemben használunk, amikor az emberi lények veleszületett vagy polgári méltóságáról beszélünk. Az alapfeltevés itt az, hogy mindenki osztozik benne. Nyilvánvaló, hogy a méltóságnak egyedül ez a fogalma egyeztethető össze a demokratikus társadalommal, és hogy elkerülhetetlen volt, hogy kiszorítsa a becsület régi fogalmát. Ez azonban azt hozta magával, hogy az egyenlő elismerés formái alapvető jelentőséggé lettek a demokratikus kultúra számára.”*⁶

Végül harmadik tényezőként érdemes említést tennünk az elméleti magyarázatok iránt megnövekedett szükségletekről. Úgy tűnik, az „elismerésért folyó harc” kategóriája termékeny kiutat kínál abból a csapdahelyzetből is, amit a marxizmus megrendülése az utóbbi egy-másfél évtizedben a jelenkori társadalmi folyamatok magyarázatára törekvő társadalomelméletben előidézett. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy az új fogalom értelmezését, elmélettörténeti előzményekbe való beágyazását és alkalmazhatóságának teoretikus megalapozását célul kitűző alapvető munkák az egykori Frankfurti Iskola műhelyeiben, illetve a *New Left Review* körül csoportosuló baloldali filozófusok egymással folytatott nyilvános vitáiban születtek meg. A társadalomelméleti érdeklődést egyrészt a fentebb jelzett kultúráközi folyamatok alaposabb értelmezésének igénye, másrészt normatív értékelésük elemi szükséglete keltette fel és tartja ébren. Az új megközelítés egyfelől módot kínált a klasszikus marxizmus konfliktuselméleti vonulatának újrafelfedezésére és modern átértelmezésére – és ezzel a tradíció termékeny továbbvitelére –, másfelől az elmúlt évtizedek – a marxista teoretikusok által eddig nagyrészt paragon hagyott – szociálpszichológiai eredményeinek elméleti hasznosítására. E kettős nyereség révén pedig kirajzolódni látszanak egy olyan új társadalomelmélet körvonalai, amely egyaránt képes a kortárs társadalmi mozgalmak sokszínűségének fogalmi megragadására és arra, hogy e mozgalmak megítéléséhez (létfajogultságuk igazolásához) etikai és morálfilozófiai iránytűt nyújtson. Márpedig támpontokra mindkét vonatkozásban igencsak szükségünk van. Ahogyan az „elismerésért folyó harc” elméletének kimunkálásában ma alapvetőnek tekintett mű, Axel Honneth: *KAMPF UM ANERKENNUNG* című könyvének angol kiadása elé írott bevezető tanulmányában Joel Anderson fogalmaz, a jelenkori társadalmi mozgalmak láttán, az értelmezés és az értékelés feszítő igényei voltak azok, amelyek mintegy kikényszerítették, hogy a társadalomelmélet figyelme az identitáspolitika teoretikus alapvetéseinek kimunkálása felé forduljon. *„Mint azt az elmúlt évtizedek társadalmi küzdelmei nyilvánvalóvá tették, az igazságosság követelménye még nem teljesül pusztán az anyagi javak tisztességes elosztása által. [...] Folyóást megtörténik, hogy marginális vagy alsóbb helyzetű csoportok tagjaitól szisztematikusan megvonják kultúrájuk vagy életvitelük értékeinek elismerését, rendre megtagadják tő-*

⁶ Charles Taylor: AZ ELISMERÉS POLITIKÁJA. In: MULTIKULTURALIZMUS (szerk.: Feischmidt Margit). Osiris-Lát-hatatlan Kollégium, 1997.

lük emberi méltóságuk tiszteletét és testi integritásuk sérthetlenségét. Igencsak figyelemre méltó tény, hogy éppen e csoportoknak az elismerésért vívott harcai azok, amelyek az utóbbi idők identitáspolitikai küzdelmeinek színpadát uralják. Ezért ha a társadalomelmélet feladatának tekinteti, hogy megfelelő értelmezéseket szolgáltatson a jelenkori társadalmi konfliktusok természetére nézve, akkor egyrészt nem kerülheti meg, hogy az említett emancipatórikus küzdelmeket kiváltó tényezőket elhelyezze a társadalmi jelenségek tárházában, másrészt támpontokkal kell szolgálnia arra nézve is, hogy mi igazolhatja e mozgalmak létjogosultságát.”⁷

Az elmélet kiindulópontja az a felismerés, hogy a mások általi elismerés az egyénnek éppen olyan megvonhatatlan alapszükséglete, mint a kenyér, a víz vagy a ruházat. Az elismerés szükséglete azonban egy lényeges ponton különbözik a materiális alapszükségletektől: míg az utóbbiak alanya maga a szubjektum, az előbbié – a dolog természete folytán – a személyközi viszony. Azaz elismerés iránti szükségletünk kielégítése mindenkor a másikkal, a másokkal való interakciónk függvénye. Az elismerés tétje ezért a másokkal való viszony minősége. Ha az embernek – bármilyen veleszületett, szerzett vagy éppen a szocializáció során belsővé tett tulajdonsága miatt – rendre személyének szóló megvetéssel, gyűlölettel, személyi integritásának megkérdőjelezésével kell szembesülnie, akkor e sérelmek révén önbizalma, mi több, önérzete és önbecsülése⁸ is súlyos károsodást szenved, aminek ellensúlyaként indulat vezérelte helyreállítási hadműveletekbe foghat. Ahhoz azonban, hogy e helyreállítási hadműveletek túllépjenek a fejüket itt meg ott felütő egyéni és kiscsoportos gerillaakciók körén, hogy belőlük a szó klasszikus értelmében vett *mozgalom* váljék, számos egyéb feltételnek is teljesülnie kell. Mindenekelőtt létre kell jönnie annak a társadalmi térnek és a személyek közötti érintkezés ama viszonyrendszerének, amely terepet ad az egyénenként elszenvedett sérelmek általánosítására, tipikus és egyszeri vonásaik rendszerezett elkülönítésére. S ami a legfontosabb, az élmények, tapasztalatok és érzelmek e cseréjében meg kell születnie a *nyelvnek*, amely alkalmas az elszenvedett megkülönböztetések és sérelmek társadalmi közvetítésére, valamint alapul szolgál arra, hogy az érintett kisebbség az egyenlő elismerés garanciái iránti követeléseit az általános politikai diskurzus részévé tegye.⁹

Közelebbről szemügyre véve a dolgot, az elismerésért vívott mozgalmak középponti problémája tehát az identitás személyesen elszenvedett sérelmeinek helyrehozatala és ehhez olyan fogalomkészlet és szótár kimunkálása, amely az egyéni sérelmek *kollek-*

⁷ Axel Honneth: THE STRUGGLE FOR RECOGNITION: THE MORAL GRAMMAR OF SOCIAL CONFLICTS. Polity Press, Cambridge, 1995. (Joel Anderson BEVEZETŐ-jéből.)

⁸ A magyar nyelvben az önbizalom, az önérzet és az önbecsülés kategóriái között jóval elmosódottabbak az értelmezési határok, mint angol megfelelőik – a „self-confidence”, „self-respect”, „self-esteem” fogalmai – között. Ezért érdemes pontosabban is körülírnunk tartalmukat. Az önbizalom a személyiség megépített mivoltát, önmagába vetett hitét jelöli; az önérzet fogalma az embernek a méltóságra (respektusra) való alapjogát, illetve a jog biztos tudását és reflexszerű érvényesítését fejezi ki; végül az önbecsülés közelebbi tartalma az a magabiztosság, az az egyenes derék és felemelt tekintet, amit az ember azért nyer el, hogy szűkebb és tágabb társadalmi környezete személyiségének egyszeri mivoltát és kvalitásait pozitívan értékeli és becsben tartja.

⁹ Ezt a nyelvet nevezi Axel Honneth a közös fellépés, a társadalmi mozgalom szemantikai előfeltételének. Elemzésében kimutatja, hogy az elismerésükben sérelmet szenvedett csoportok által kimunkált új szemantika a társadalom morális normáinak gazdagításával az osztársadalmi normarendszer finomításához járul hozzá, de egyúttal ahhoz is, hogy felszínre kerüljenek – és további ismétlődésükkel szemben kellő jogi, illetve kulturális védelmet nyerjenek – olyan egyéni sérelmek, amelyek korábban az individuum magánbajainak számítottak. (Lásd: Axel Honneth: i. m. 163–164.)

tív jellegét ragadja meg. A kollektíve kidolgozott nyelven elbeszélve, a sérelmek a politikai diskurzus tárgyává válnak, és kiküszöbölésük sikere az egész társadalmi közösséget átfogó politikai cselekvés minőségének fontos mércéje lesz. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy az emberi méltóságuk helyreállításáért és mások általi megbecsülésükért folyó kisebbségi mozgalmak természetük szerint *identitáspolitikai* küzdelmek, amelyeknek célja nem – vagy nem csak, sőt sokszor nem is elsődlegesen – a szociális körülmények javítása vagy előnyösebb társadalmi pozíciók kivívása, hanem az egyenrangú emberként való elismerés többségi szavatolása. Az egyenlő elismerés jogának garantálása és a törvények nyelvére való lefordítása alapvető etikai elvek újragondolását és tisztázását követeli meg. És még ha az ehhez szükséges nyelv kialakítását, a megkülönböztetések hátterében munkáló erkölcsi problémák felszínre hozását a sérelmet szenvedő kisebbségek kezdeményezik is, a korrektív törvénykezés és a garanciális intézmények létrehozása már mindenképpen az egész társadalmi közösség feladata. E feladat közelebbi tartalma aligha fogalmazható meg tisztábban, mint ahogyan azt Jürgen Habermas tette egy nemrégiben közzétett tanulmányában: „*Jogelméleti szempontból a multikulturalizmus elsősorban a jogrend és a politika etikai semlegességének kérdéséveti fel. [...] Az államalkotó nép társadalmi lehatárolódása a jogrendszer és a jogállam elvei szempontjából külsőlegesen történelmi körülményekből adódik. [...] Am azok a személyek, akikből egy adott időpontban az államnemzet összetevődik, egyúttal olyan kulturális életformákat is megtestesítenek, melyek identitásukból következnek – még akkor is, ha eltávolodtak elődeik tradíciójától. Az életformák mintegy csomópontokat képeznek a kultúrák és a hagyományok, az interszubjektíve elfogadott tapasztalat- és életösszefüggések askriptív hálózatában. S ez a kontextus alkotja azt a horizontot is, amelyen belül az állampolgár – akár akarja, akár nem – az etikai-politikai önértelmezés diskurzusaihoz kapcsolódik. Ha megváltozik a lakosság összetétele, megváltozik ez a horizont is, s így ugyanezekről a kérdésekről más diskurzusokat folytatnak és más eredményekre jutnak. A nemzeti kisebbségek legalábbis intuitív tudatában vannak ennek a körülménynek [...] [az] életformák egyenjogú együttélése megköveteli a különböző kulturális tagságok kölcsönös elismerését: minden személyt úgy kell elismerni, mint olyan közösségek tagját, melyek a jó különböző koncepciói köré szerveződnek. [...] Az állampolgárok integrációja lojalitást biztosít a közös politikai kultúra iránt. [...] Ugyanakkor az alkotmányos patriotizmus etikai tartalmának nem szabad csorbítania a jog semlegességét a nem politikai szinten etikailag integrált közösségekkel szemben; sőt jobban ki kell emelnie a multikulturális társadalomban egymás mellett létező különböző életformák differenciált sokféleségének és integritásának jelentőségét.*”¹⁰

Miközben az etikai alapvetések tisztázása megkerülhetetlen feladat, a „jó” identitáspolitikát megvalósító társadalmi gyakorlatra nincsenek általános receptek. Az elismerésért folyó harc elméletének jelentős eredménye annak teoretikus igazolása, hogy ilyen általános receptek nemcsak a felmerülő és könnyen belátható gyakorlati nehézségek miatt, hanem elsődlegesen a dolog elvi természetéből következően nem munkálhatók ki. A „jó” társadalmi praxisoknak és intézményesítésüknek ugyanis a kultúrák egymást átható érintkezéséből, illetve egymás közötti megegyezéseiből kell kiforrniuk, s e tekintetben legfeljebb ötletekkel szolgálhat, ami másutt már bevált. Készen átvehető és „egy az egyben” átültethető minták azonban nincsenek. A konkrét formákat minden társadalmi közösségnek magának kell megtalálnia. Hasonlóan fontos elméleti eredmény ugyanakkor annak egyidejű tisztázása, hogy sokszínűségük és gyakorlati teljesítményeik változatossága ellenére a küzdelmek tartalmainak és irányainak értékelésére az etika univerzális eligazodási pontokkal szolgál. Mint Kant, Hegel

¹⁰ Jürgen Habermas: HARCOK AZ ELISMERÉSÉRT A DEMOKRATIKUS JOGÁLLAMBAN. In: MULTIKULTURALIZMUS, i. h.

és G. H. Mead nyomán Axel Honneth meggyőzően kimutatja, a modern morálfilozófia az irányítók kétszer hármas tagolását kínálja fel. Céljuk szerint az elismerésért folyó küzdelmek között különbség tehető a tekintetben, hogy középpontjukban az individuum *önbizalmának* (önmaga autonóm személyiségként való érzékelésének), *önérzetének* (emberi méltóságtudatának) vagy *önbecsülésének* (tulajdonságai és képességei pozitív tartalmú közösségi megítélésének) helyreállítása áll-e, s a korrekció a *magánélet* legalapvetőbb személyes viszonyait, a *jogi és intézményes szabályozás* rendjét vagy a társadalmi együttműködésből táplálkozó *szolidaritás* életvilágát érinti-e. Míg tehát az elmélet a törvénykezési és intézményi gyakorlatoknak országok és földrészek közötti változatosságát a kultúrák sokszínűségének tudomásul veendő tényeként „relativizálja”, ezzel párhuzamosan az identitás három rétegének, illetve a három réteghez rendelhető társadalmi szférák struktúráinak analitikus szétválasztásával általános érvényű zsinórmértéket is nyújt a mindenkori gyakorlatok normatív értékeléséhez.

Visszagondolva a „cigánykérdés” tipikus hazai konfliktusairól korábban mondottakra, úgy vélem, az itt röviden vázolt elmélet bizonyos hasznosítható szempontokkal szolgálhat számunkra azok közelebbi tartalmait illetően. Mindenekelőtt segítségünkre lehet néhány alapvető dilemma pontosabb körvonalazásában. Ezek közül a leglényesebbek a cigánykérdés összecsúszott szociális és kisebbségi vetületeinek szétválasztásával állnak kapcsolatban. A fentebbiek értelmében ugyanis világos, hogy kétfelől nézhetünk rá mindkét vetületre: a többség és a kisebbség szemszögéből. Ennek tartalmi és következményei azonban távolról sem azonosak.

Ami a többségi diskurzust illeti, észre kell vennünk, hogy a cigánykérdés szociális kérdésként való megjelenítése a többségi-kisebbségi konfliktus olyan kezelésmódjainak kedvez, amelyek – szándékoltan vagy sem, de – többszörösen korlátozzák a romák másokkal egyenlő jogát a sértetlen identitásra. Nem igényel különösebb bizonyítást annak belátása, hogy az az ábrázolás, amely szerint a cigányság a társadalom szociális terhe, a közösséget emberi méltóságában alázza meg, és mélyen önérzetébe gázol. De ha kevésbé pejoratív terminusokban kerül is kifejtésre, a cigánykérdés szociális problémaként való feltüntetése végső fokon akkor is jogcsorbító üzenetet tartalmaz. Úgyéne szociálpolitikaivá fordításával csökkent értékűnek és rászorulóknak minősíti az egész közösséget, amelyet ezen az alapon azután – forrásainak sajnálatos hiánya miatt – alkalmatlannak ítél önazonossága kinyilvánítására. Ezzel pedig a gondolatmenet mintegy logikai úton igazolja a többségi kételyt az egyenlő kisebbségi részvétel iránti roma követelések létjogosultságával szemben.¹¹

Kicsit kevésbé könnyű felfejtenünk a korlátozó mozzanatot azokban az érvelésekben, amelyek a szociális vetületet segítő célú akciók életre hívása érdekében hangsúlyozzák. De ha nem nyilvánvalók is, ezek a korlátozó mozzanatok mégis kiiktathat-

¹¹ Ez a többségi látásmód olyannyira átítatja a hazai politikai közéletet, hogy szinte már nehéz is felismereni távolabb vezető következményeit. Pedig a többség felől megfogalmazva, az érvelés a cigányok másként felfogott kisebbségi jogait implikálja. Ebből a szempontból reprezentatív értékű az Országgyűlés Emberjogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága 1994–98 közötti elnökének, Gellért Kis Gábornak a közelmúltban a sajtóban napvilágot látott okfejtése. Írásában a következő érvelést olvashatjuk: „Egyugyanazon jogszabály írja le a cigányság és a többi kisebbség autonóm működésének kereteit. Holott a cigányság problémái nyilvánvalóan nem önazonosságuk megélésének hiányosságaiból fakadnak. Sőt a magyarországi cigányság belső és külső konfliktusai csak sokadsorban vagy áttételesen hozhatók összefüggésbe kisebbségi identitásukkal. [...] Sokféle zavar, nyűg, összetűzés jellemzi életüket, amelyek lehetnek oktatási, nevelési, szociális, egészségügyi, foglalkoztatási természetűek – mindezek átkos hagyományként *nyomják a cigányságot. Azt azonban látnunk kell, hogy ez a hagyomány történeti-szociológiai, és nem etnikai eredetű.*” (Kiemelés tőlem – Sz. J.) (Gellért Kis Gábor: A HECSÉDLI ÉS AZ ALKOTMÁNY. *Népszabadság*, 2000. március 17.)

lanul ott vannak. Mert a csorbítatlan identitáshoz való jog szemszögéből nézve nem egészen veszélytelenek azok a jó szándékú, ám a többség szempontjai szerint formált programok sem, amelyek pozitív diszkrimináció révén kívánják a romák szociális felzárkóztatását biztosítani. Minthogy ezek a programok többnyire egyoldalú – a többségi társadalom reformerői felől kiinduló – kezdeményezések nyomán formálódnak, önkéntelenül is hierarchizálják a segítő/segített viszonyt. Márpedig az aktív kezdeményező/passzív elfogadó, patrónus/patronált reláció óhatatlanul ellenében hat egyenrangú társadalmi-politikai pozíciók kialakításának. Ezzel pedig e programok – minden jobbitó szándékuk és szűken vett szociálpolitikai hasznuk ellenére – sértik a romák kollektív önbecsülését, illetve közösségeik önnön erejébe vetett hitét. Nem is szólva azután arról, hogy tudattalanul gyengítik a kisebbségi alapú szolidaritást és a cigány közösségek belső kohézióját. Azáltal ugyanis, hogy a cigánykérdést szociálpolitikai ügyként tüntetik fel, kifejezetten degradálják a magukat cigánynak tekintő, anyagilag és kulturálisan ugyanakkor a többségi középosztály szintjén élő romák egyéni teljesítményeit, akiknek erre válaszul egyetlen önvédelmi reakciójuk lehet: az eltávolodás és a hangsúlyozott távolságtartás közösségeik elesett tagjaitól. Mindezek miatt a szociálpolitikai és az identitáspolitikai hatékonyság közötti jó arány kialakítása a szociálisan értelmezett cigánykérdés társadalmi kezelésének egyik legnehezebb dilemmája.

Más a helyzet a szociális kérdés romák felől kiinduló felvetésével. Jogaik és jogosultságaik egyenlő képviselőre irányuló követeléseik ugyanis rendre rámutatnak a velük szembeni szociális diszkriminációra. A diszkrimináció megjelenési formáinak szisztematikus felszínre hozásával pedig lassan érlelődik az a nyelv és formálódik az a politikai diskurzus, amely alapot jelenthet a hazai jogrendből mindmáig hiányzó diszkriminációellenes törvények kimunkálásához.¹² Azaz a roma közösség felől tekintve, elismerésért folyó harcuk szociális vonulata nem pusztán – sőt nem is elsősorban – a redistribúció számukra kedvező megváltoztatásáért, hanem a többséggel egyenlő és megkülönböztetésektől mentesen érvényesíthető szociális jogaik kivívásáért folyik. Másként fogalmazva, a romák felvetésében, a cigánykérdés szociális mozzanatainak hangsúlyozásából nem a szociális (ön)azonosság megfogalmazása (valamiféle szegénylázadás elvi megalapozása) felé vezet az út, hanem a közösség egyenlő méltóságának elnyerése irányában.

Míg tehát a többségi szociális felvetés tendenciájában lefokozó és elkülönítő természetű, kisebbségi irányból kifejtve a szociális egyenjogúság roma követelésében az önérték és az önbecsülés helyreállítására irányuló integratív törekvések fogalmazódnak meg. Ezért be kell látnunk: a beszéd aktorainak – pontosabban: nézőpontjainak¹³ –

¹² E tekintetben kiemelkedő jelentőségűnek vélem a nemzeti és etnikai jogok országgyűlési biztosának az iskolai, illetve a foglalkoztatási diszkrimináció kérdésében 1998 folyamán született állásfoglalásait. (Lásd: Dr. Kaltenbach Jenő: A KISEBBSÉGI OKTATÁSBAN JELENTKEZŐ VISSZÁSSÁGOK FELTÉRKEPÉZÉSE, ELEMZÉSE. Budapest, 1998. február; illetve: Dr. Kaltenbach Jenő: A KISEBBSÉGI JOGOK PARLAMENTI BIZTOSÁNAK MEGÁLLAPÍTÁSAI A FOGYALKOZTATÁS TERÜLETÉN TAPASZTALHATÓ HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉSRŐL, JAVASLATOK, KEZDEMÉNYEZÉSEK A DISZKRIMINÁCIÓ FELTÁRÁSA, MEGELŐZÉSE, MEGSZÜNTETÉSE ÉRDEKÉBEN. Budapest, 1998. november.)

¹³ Természetesen badarság volna azt mondani, hogy a roma nézőpontot csak a roma kisebbséghez tartozók képviselhetik. Hiszen számos nem cigány kutató és aktivista azonosul ezzel a nézőponttal, és hitelesen jeleníti meg a társadalmi-politikai diskurzusban. Mindazonáltal tény, hogy még a leginkább felkészült és legérzékenyebb nem roma értelmiségiek és politikusok is könnyen foglyai lesznek saját „többség” szempontjaiknak. E könnyű megcsúszásnak számomra érzékletes példáját szolgáltatja a *Beszélő* 2000. márciusi számában a cigányságot kiemelten segíteni hivatott pozitív diszkriminációról folyó eszmecsere, amelynek keretében fontos érvek hangzanak el a kisebbségi hovatartozás nyílt vállalására, ugyanakkor kevés figyelmet kapnak a cigány politizálás más alternatíváiról megfogalmazott – roma – ellenérvek.

világos megkülönböztetése elengedhetetlen feltétele annak, hogy a felszínen hasonló retorikák értéktartalmait és politikai következményeit világosan megkülönböztethessük egymástól. A többség felől nézve a szociális kérdés cigányspecifikus megragadása egyenes úton vezet a megkülönböztetéshez és a kirekesztő gyakorlatok rejtettebb vagy nyíltabb támogatásához; a romák felől nézve a tartalmában hasonló gondolatmenet a diszkrimináció feltárásához, azon keresztül pedig a szociális jogok tényleges univerzalizálásához visz közelebb, s egyúttal előmozdítja a kisebbség méltóságát szavatoló gyakorlatok terjedését.

Ami a cigánykérdés kisebbségi vetületének többségi és roma felvetését illeti, a képzet a fentiekől némileg különbözik. A többség felől kiindul, a kisebbség akarata ellenére való megkülönböztetés – mint az identitásválasztáshoz fűződő elidegeníthetetlen személyes jog sérelme – súlyos alkotmányos tilalomba ütközik. A tilalmat a *Kisebbségi törvény* is megismétli, kimondva, hogy a kisebbséghez tartozás kinyilvánítása az egyéni szabadság tartományába tartozó elemi jog: a kisebbséggel való azonosulást az emberre sem kívülről rákényszeríteni, sem tőle erővel elvenni másoknak nem lehet. E törvényi garanciák a mindennapi életben egyelőre csak az adatvédelem tekintetében érvényesülnek: szemben a hajdan már csaknem természetesként elfogadott gyakorlattal, ma nem készülhetnek iskolai, egészségügyi, munkaügyi stb. nyilvántartások a cigány származás regisztrálásával. Azaz a többségi hajlandóságot a kisebbség megkülönböztetésére a törvény erős eszközökkel korlátozza. Kevésbé hathatós azonban a jog fellépése ott, ahol kiterjesztő értelmű használatára lenne szükség, ahol a megkülönböztetéssel szembeni *védelmet* kellene biztosítani. A lecigányozás mint pejoratív tartalmú kisebbségi megkülönböztetés jobbára még vétségnek sem igen számít, s jobb esetben idealistának, rosszabb esetben hibbantnak mondanák azt, aki ezért jogi szankciókat követelne. Márpedig a méltósághoz és az önbecsüléshez fűződő alapjogok súlyos sérelmet szenvednek minden ilyen esetben. A kisebbségvédő jogászok, szociális munkások, polgárjogi aktivisták és civil szervezetek munkája nyomán persze érzékelhetően formálódik a kisebbség lebecsülésének, megalázásának és a vele szembeni negatív előítéletek nyilvános képviselésének tilalmát kifejtő társadalmi diskurzus nyelve. De az általános védelem garanciái – a tárgykörben született ombudsmani állásfoglalások, törvényességi felügyeleti beavatkozások, sőt sikeres bírósági perek ellenére is – módfelett gyengék és nem egykönnyen érvényesíthetők. A cigánykérdés kisebbségi vetületének többségi megközelítése tehát – minden lassú változás ellenére – ma is jobbára lekezelő és kirekesztő tartalmú.

A romák felvetésében a cigánykérdés kisebbségi szempontú értelmezése mindenekelőtt a kollektív önazonosság tartalmainak kibontását és megjelenítését szolgálja – befelé és kifelé egyaránt. Mert befelé ezek a tartalmak egyelőre éppen annyira vitatottak, mint amennyire kifejtetlenek kifelé, a többségi társadalom irányában. Az önmeghatározás joga és lehetősége azt is magával hozta, hogy a „ki az *igazi* cigány” közösségi önreprezentációs kérdésének megválaszolását illetően élesebben felszínre kerültek a három nagy hazai cigány kultúra – a beás, az oláh cigány és a romungro csoportok – egymással szembeni küzdelmei és előítéletei, mint bármikor korábban. És bár e küzdelmeket kívülről jócskán elfedi a többség felől érkező nyomással szembeni közös önvédelem kényszere, jelentőségük korántsem lebecsülendő a különbségek és az együvé tartozás valamiféle egyensúlyára épülő kollektív identitás kimunkálása szempontjából. Nyilvánvaló, hogy az egyensúly megtalálása, az önazonosság értéktartalmainak megjelenítése és intézményesítése a roma közösség legsajátabb belügye. Mindez a szu-

verén kísérletezés és politizálás nyugodt lehetőségét kívánná meg. Ugyanakkor a kiérlelődés e folyamatának a feltételek ma nemigen kedveznek; sőt annak éppen ellenében hatnak. Mert a többség türelmetlensége ma inkább az idő előtt kikényszerített egység – borulékony látszategység – politikai képviselői irányában nyomja a cigányságot. Hogy politikai tényezőként számoljon velük, a többségi társadalom éppen olyan kérélt kollektív önazonosságot vár el tőlük, mint a nemzeti alapon szerveződő többi kisebbségtől. Így pedig ismételen csorbulnak az elismerés alapvető jogai: a kívülről érkező nyomás terhe alatt az egyes cigány csoportok egymásnak feszülő előítéletei és indulatai nemcsak a közösség belső szolidaritását és kohézióját zilálják szét, hanem kárt tesznek önnön értékeinek felismerésében és kollektív megjelenítésében is.

A cigánykérdésről folyó többségi és kisebbségi diskurzusok itt bemutatott – ütköző – tartalmainak rövid áttekintése után hozzáfoghatunk, hogy behatóbb elemzés tárgyává tegyük azt az új intézményes terepet, ahol e tartalmak lassan politikai alternatívák formálódnak: a roma kisebbségi önkormányzatok rendszerét. Az intézményrendszer létrejöttének körülményei és szabályozásának az elmúlt évek folyamán napvilágra került ellentmondásai jelentős mértékben befolyásolták a kultúrák érintkezéséből megszülető egyezségek lehetséges tartományát. E meghatározottságok közelebbi szemügyre vétele segíthet bennünket abban, hogy pontosabb választ kaphassunk a tanulmány elején felvetett alapvető kérdésre: a kisebbségi autonómia megjelenítésének törvény kínálta mai formája vajon inkább a szegregációs tendenciáknak kedvez, vagy éppen ellenkezőleg, inkább a cigányság társadalmi integrációját segíti elő? Ez utóbbi kérdés megválaszolásához persze tisztáznunk kell majd azt is, hogy valóságosan kié is ez az intézményhálózat, azaz az elismerésért folyó küzdelemben a kisebbségi önkormányzatok tényleg azt szolgálják-e, amire hivatva volnának: a roma közösségnek a többséggel és más kisebbségekkel egyenlő jogát a méltóságra és az önbecsülésre.

A kisebbségi önkormányzás elnyert joga – a romák szemszögéből

A korábban leírtak után bizonyára meglepetéssel fogadja az olvasó az állítást: a kisebbségi elvű önkormányzatiság törvénybe iktatásakor ugyan sok minden számításba került, de a megfontolások sorrendjében a hazai kisebbségek ügye meglehetősen hátul kullogott. Persze nem arról van szó, hogy az új közbizalmi intézmény révén elnyert – alább bővebben bemutatandó – jogosítványok eleve a kisebbségek ellenére lettek volna. A törvény elsősorban azonban mégsem nekik készült. Megszületésének hátterében sokkal inkább volt szó két fontos külpolitikai mozzanatról: Magyarország viszonylag újonnan elnyert Európa tanácsbeli tagságáról, illetve – mindenekelőtt – a határokon túli magyarság problémájáról.

Ami az első motívumot illeti, a politikai cél a Nyugat normáinak való megfelelőes szándékának kifejezése volt. Azzal, hogy Magyarország az Európa Tanács teljes jogú tagja lett, a hazai törvényhozásra a modern európai kisebbségpolitikai elvek jogi formába öntésének kötelezettsége következett. Hiszen kulturált és fegyvelmezett tagország nem kerülheti meg, hogy az önazonosság megválasztásának szabadságát és tiszteletben tartását rögzítő alkotmányos paragrafusok mellett ne teremtsen tételes jogi garanciákat a kisebbségi jogok gyakorlásának mindennapi védelmére is. Legyenek bár e garanciák igencsak vázlatosak és később még jócskán finomítandók, az 1993. évi LXXVII. törvény megalkotásával Európa nyugati térfele számára Magyarország kétségkívül fontos tanújelét adta demokratikus elkötelezettsége komolyságának. Márpe-

dig egy ilyen gesztus felmutatása nyomán joggal várhatta el, hogy európaiságát nemzetközi partnerei is hasonlóan komolyan vegyék.

Bármennyire fontos volt is azonban az ország nyugati imázsának megteremtése, a *Kisebbségi törvény* megalkotásának igazán erőteljes mozgatórugóját mégis inkább a második külpolitikai mozzanatban – a határon túli magyarság politikai befolyásának növelésére irányuló erőfeszítésekben – kell keresnünk. Az akkor hatalmon lévő konzervatív-jobboldali kormány politikai kalkulációja a maga szemszögéből racionális volt: minthogy a hazai nemzeti kisebbségek lélekszáma igen csekély, és közösségeik erőteljesen asszimiláltak, az egyetlen népesebb kisebbség – a cigányság – pedig meglehetősen alacsony szervezettségről tesz tanúbizonyságot, nem járhat túlságosan nagy belpolitikai kockázattal, ha a törvényhozás viszonylag nagyvonalú módon jár el a kisebbségi jogosítványok meghatározásában. Egy ilyen lépésnek ugyanakkor kifelé igen-csak nagy lehet a haszna. Az anyaországbéli törvény meghozatala nyomán a határon túli magyaroknak lesz mit felmutatniuk, hogy hasonlóan szélesen értelmezett jogaik törvénybe foglalását követeljék. S ami még fontosabb: jó érvek és a politikai alkukötés jó eszközei lesznek majd a kezükben ahhoz, hogy reálisan küzdhessenek a parlamenti képviselőtért Románia, Szlovákia, Ukrajna, illetve – egyszer talán – Jugoszlávia törvényhozó testületeiben.¹⁴ Továbbá a kint megnövelni remélt magyar befolyás a későbbiekben itthon is segítheti a nemzeti erőket: nagyvonalú kisebbségpolitikájuk révén okkal számíthatnak a szomszédban élő magyarok hosszú távú támogatására, amivel a konzervatív nacionalizmus a következő választások elvesztése esetére is jól bebetonozott pozíciókat tudhat majd a magáénak. – Azaz mindent egybevetve: a honi kisebbségek jogainak akár fejük felett kinyilvánított generózus elismerése kedvez az ország nyugati megítélésének, nyereséget hozhat a hatalmon lévőknek, az érintett kisebbségeknek pedig – legalábbis akkor úgy látszott – bizonyosan nem árt.

Logikus, bár meglehetősen cinikus gondolkodás volt ez, amely azonban teljesen összhangban állt a magát nem az állam területén élő tíz-, hanem a nemzethez tartozó tizenötmillió magyar miniszterelnökének nyilvánító néhai Antall József politikai elképzeléseivel, s egyúttal alkalmasnak tűnt az egyre radikalizálódó, irredenta húrokat pengető szélsőjobb – időlegesen – elcsitítására is. Az 1990-es választásokon győztes par-

¹⁴ Ez a számítás adhatja az *egyedüli* magyarozatát annak a meglepő fejleménynek, hogy A NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK JOGAIRÓL szülő törvénybe minden előzetes értesítés és nyilvános politikai vita nélkül bekerült a kisebbségeknek országgyűlési képviselőket ígérő passzus. E fontos jog kimondása ráadásul igencsak sajátos módon történt, nem kevés inkonzisztenciát teremtve már magában a szövegben is, de végképp annak interpretációs lehetőségeiben. A törvény ALAPVETŐ RENDELKEZÉSEK című fejezete ugyanis még kizárólag a kisebbségi önkormányzatok megalapítására való jog leszögezésével értelmezi az Alkotmány 68. paragrafusának azon tételét, miszerint „a hazai kisebbségek államalkotó tényezők”. Ugyanakkor A KISEBBSÉGEK KÖZÖSSÉGI JOGAI címet viselő III. fejezet 20. paragrafusában – meglehetősen témaidegen szövegkörnyezetben – egyszer csak minden közelebbi körvonalazás nélkül a következő olvashatjuk: „20. § (1) A kisebbségeknek – külön törvényben meghatározott módon – joguk van az országgyűlési képviseletre.” Az azonban homályban marad, hogy akkor mi végre a kisebbségi képviselő-választásra vonatkozó részletes rendelkezések megjelenítése éppen ebben a törvényben, s az is, hogy a vonatkozó rendelkezéseket egy későbbi – minden bizonnyal átfogó – új választójogi törvény vajon felülírja-e majd. Mind a törvény szerkezeti felépítése és szövegezése, mind az a tény, hogy az országgyűlési képviselet jogát leszögező mondat mintegy véletlen megjegyzésként, elszólás-szerűen szerepel az amúgy számos ponton minuciózus pontosságra törekvő szabályozásban, azt sugallja, hogy az ominózus kitétel a törvény előkészítői egyértelműen kifelé szánták. Közvetetten erre utal az is, hogy a gondolat esetleges belpolitikai következményeiről – a fellelhető írásos dokumentumok tanúsága szerint – sem parlamenti bizottsági, sem plenáris vita nem folyt. Akkoriban más volt a tét.

lamentum többség mindent megtett tehát, hogy a kisebbségi törvénykezést még mandátumának lejárta előtt tető alá hozza.¹⁵ Az alkotás egykori aktuálpolitikai meghatározottságainak nyomát a törvény azonban máig magán viseli. S máig ott a nyoma annak is, hogy az érintetteknek – a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségeknek – nem sok szavuk volt a megformálásban. Márpedig a *Kisebbségi törvény* – különösen annak az önkormányzatokra vonatkozó szabályozása – közelebbi témánk, a cigányság kollektív önazonosságának kialakítása és megjelenítése szempontjából hosszú időre meghatározta a politizálás keretét és irányát. Történt ez azonban anélkül, hogy a politikai formák természetére nézve lezajlott volna a kultúrák fentebb jelzett s oly szükségesnek tartott egyezkedése. Így aztán nem csoda, hogy – mint alább igazolni igyekszem majd – a törvényben foglalt jogosítványok legkevésbé éppen a legnagyobb kisebbség szükségleteire illeszkednek.

Az illeszkedés hiánya már a *Kisebbségi törvény* ALAPVETŐ RENDELKEZÉSEK címet viselő, legátfogóbb fejezete olvastán is eléggé nyilvánvaló. A törvényalkotó szeme előtt bizonyára nem a cigányok szükségletei lebegtek ugyanis, amikor így fogalmazott:

„1. § (2) *E törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbség (a továbbiakban: kisebbség) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul. [...]*

3. § (4) *Minden kisebbségi közösségnek és kisebbséghez tartozó személynek joga van a szülőföldjén való élet, valamint a szülőfölddel való kapcsolattartás zavartalanságához. A szülőföldhöz való jog nemcsak a saját születési helyhez, hanem a szülők, nevelők, ősök születési vagy lakhelyéhez, az óhazaához és annak kultúrájához, hagyományaihoz való kötődés szabadságát és oltalmát jelenti.”*

A számos feltehető kérdés közül az csak a legkézenfekvőbb, hogy vajon *hol* is volna az az óhaza, melynek kultúráját és hagyományait a romák – hovatarozásuk és önazonosságuk erősítéseképpen – ápolni hivatottak?! Egy nekik (is) szóló kisebbségi törvénykezésnek nem inkább arról kellene-e intézkednie, hogy kultúrájuknak és hagyományaiknak általuk megőrzendőnek tudott elemeit a többségi magyar kultúra a magáénak is vallja, s védelméről ezért *kollektív* módon gondoskodik? Ugyanígy: nem kérdőjeleződik-e meg már az elvek szintjén is a romáknak a többi kisebbséggel egyenlő státusa, ha a törvény a kisebbség definícióját *eleve* a történelmileg kiforrott összetartozás-tudatra építi, s még gesztust sem tesz arra, hogy a történelmükben attól megfosztottak számára pozitív módon segíteni kívánna a kisebbségi csoporttudat kimunkálásának folyamatát?

Hasonló formában vehetnénk bonckés alá a törvény mindazon kitételeit, amelyek

¹⁵ Az már csak a történelem iróniája, hogy a siker eléréséhez a döntő lökést végül is az ellenzéki MSZP adta. A törvényalkotási folyamatot ugyanis jelentősen felgyorsította az Alkotmánybíróság 35/1992-es számmal meghozott határozata, amely felszólította az országgyűlést a kisebbségi kérdést illető „*mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség*” megszüntetésére, azaz magyarán arra, hogy végre hozza tető alá az eredetileg 1990 őszére ígért kisebbségjogi törvényt. A fontos AB-határozatot életre hívó beadvány kezdeményezője az MSZP egyik országgyűlési képviselője volt. Az indítványozót minden bizonnyal a fentebb vázoltakhoz hasonló megfontolások vezették, amikor előterjesztése indokálul mindenekelőtt az úgy nemzetközi jelentőségére hivatkozott.

a saját nyelv oktatása, az építészeti (sic!) és kulturális örökség ápolása, a hagyományos ünnepek megtartása vagy a saját tudományos intézményhálózat kialakítása tekintetében adnak – amúgy helyesen – nagyvonalú módon jogot néhány tízezer embernek, de teszik egyazon mozdulattal üressé és értelmezhetetlenné a kisebbségi jogok tartalmát másik félmillió ember szemszögéből. Mert ez utóbbi – roma – nézőpontból az itt felsorolt jogosítványok meglehetősen kevésbé kamatoztathatók. Sőt a külön kisebbségi oktatás megszervezése – még ha azt más előnyök reményében itt-ott cigányok kezdeményezik is – bőséggel erősítheti és igazolhatja éppen azt, amivel szemben a jognak védelmet kellene nyújtania: a spontán módon zajló markáns szegregációt.

Másként mindezt úgy fogalmazhatjuk, hogy miközben a törvényben elősorolt jogosítványok nagyjában-egészében valóban azok, amelyekre a nemzeti önazonosságukat kulturális értelemben megőrizni kívánó, erősen asszimilált hazai kisebbségeknek szükségük van, a „nemzeti” mellé odabiggyesztett „és etnikai” kitétel önmagában még nem nyújt megoldást arra, hogy a törvény a romák kisebbségi jogait is szavatolja. Ez utóbbi nézőpontból szemlélve inkább a hiányok ténye nyilvánvaló. Elég felfigyelnünk arra, hogy a cigányság mint kisebbség ma talán legfontosabb – kollektív és egyéni – szükségletéről, emberi méltóságának és önbecsülésének tételes védelméről a törvény egy árva szót sem ejt. Igaz, a kisebbségek hátrányos megkülönböztetésének tilalmát a már idézett ALAPVETŐ RENDELKEZÉSEK kimondják. A megkülönböztetések fajtáinak részletezéséből azonban világos, hogy a törvényalkotó szeme előtt elsősorban a nemzeti kisebbségek történelmi sérelmei lebegtek, és a jog erejét mindenekelőtt azok ismétlődésével szemben kívánta érvényesíteni. Ebből pedig már logikusan következett, hogy a *Kisebbségi törvény* a diszkrimináció tilalmához egyetlen cselekvési tartományt rendelt: a *nemzetközi jogot*. Hogy diszkriminatív politikai törekvések netán itthon is volnának, arról pedig egyszerűen *nem* vett tudomást. Így aztán logikus, hogy a megfelelő hazai garanciális intézmények felállítását sem tekintette dolgának. A vonatkozó törvényszöveg mindeifelől nem sok kétséget hagy:

„3. § (5) *A kisebbségek mindennemű hátrányos megkülönböztetése tilos.*

4. § (1) *A Magyar Köztársaság tilalmaz minden olyan politikát, amely:*

– *a kisebbségnek a többségi nemzetbe való beolvastását célozza vagy ezt eredményezi;*

– *a kisebbségek által lakott területek nemzeti vagy etnikai viszonyainak a kisebbség szempontjából hátrányos megváltoztatására irányul;*

– *a nemzeti vagy etnikai kisebbséget vagy kisebbséghez tartozó személyt hovatartozása miatt üldöz, életkörülményeit nehezíti, jogai gyakorlásában akadályozza;*

– *a nemzeti vagy etnikai kisebbség erőszakos ki- és áttelepítésére irányul.*

(2) *A Magyar Köztársaság nemzetközi kapcsolataiban fellép minden olyan politikai törekvés ellen, amely az (1) bekezdésben felsorolt következményekhez vezet. Az ilyen politika elleni védelem nyújtására a nemzetközi jog eszközeivel és nemzetközi szerződések révén is törekszik.”*

Ha nem a hátrányos megkülönböztetéssel szemben is, hanem inkább a cselekvési lehetőségek tartományában, de bizonyos garanciákról azért persze az idézettekben túl is esik szó. Ez utóbbiak kérdését azonban a törvény elintéztetnek véli azzal, hogy a kisebbségek helyi – de csak a helyi! – önkormányzatait felhatalmazza: a közösséget érintő bármely kérdésben *megkereséssel* fordulhatnak az illetékes állami szervekhez. E megkeresésben az önkormányzat

„a) *tájékoztatást kérhet;*

b) *javaslatot tehet;*

c) *intézkedést kezdeményezhet;*

d) kifogással élhet az intézmények működésével kapcsolatos, a kisebbség jogait sértő gyakorlat, egyedi döntés ellen, kezdeményezheti a döntés megváltoztatását, visszavonását.

A hatáskörrel és illetékességgel rendelkező szerv vezetője... köteles a megkeresésre 30 napon belül érdemben válaszolni.” 26. § (1–2). (Kiemelés tőlem – Sz. J.)

Azaz hiába az önkormányzatiságnak mint a demokratikus rendszer alapjának a törvény preambulumban fennkölt szavakkal lefektetett elve, a kisebbségek új közjogi intézményei kifelé, az érdekek, sérelmek és sajátos szükségletek megjelenítését és képviseletét illetően semmivel sem rendelkeznek több hatalommal, mint a hatósághoz beadvánnyal forduló *bármely magyar állampolgár*. Indítványaik, megkereséseik legfeljebb érdemi választ érdemelnek, belőlük azonban az illetékesekre sem a végrehajtás, sem a beszámolás kötelezettsége nem következik.

Mindez a törvényhozó szempontjából nem baj. Hiszen a kisebbségi önkormányzatot amúgy is inkább a kollektív összetartozást és a közösség önnön megőrzését előmozdítani hivatott intézményként, befelé működő közjogi szervezetként képzelte el. Így aztán a hatásköröket is ehhez igazította. A törvény értelmében az önkormányzat kialakíthatja a *maga* működési rendjét, költségvetést és zárszámadást készíthet a *maga* forrásairól, dönthet a helyhatóság által *számára* biztosított vagyon hasznosításáról, megválaszthatja *saját* nevét, jelképeit, kitüntetéseit és azok odaítélésének feltételeit, valamint gondoskodhat a helyi műemlékek védelméről – már ha rendelkezik ilyenekkel. E meglehetősen szűkre szabott hatáskörökön belül persze szabad a pálya – igaz, csak a források erejéig és csak a megszabott gazdálkodási feladatok körében. Közelebbről a következőkben: lehet helyi közoktatási intézményt alapítani, írott és elektronikus médiát működtetni, vállalkozni, investálni a közművelődésbe és a hagyományok ápolásába, pályázatokat kiírni és ösztöndíjakat odaítélni – persze mindezt szigorúan csak akkor, ha a pénz is rendelkezésre áll. Azt pedig – mint a törvény tételesen is kimondja – jobbra össze kell szedni: a települési önkormányzatoktól, pályázatokból, vállalkozások nyereségéből, valamint hazai és külföldi szervezetek adományaiból. Azaz a kisebbségi önkormányzatok előtt *minden* lehetőség nyitva áll az alkura, az ügyességre és a jó PR-ra. De *semmilyen* jogosítványuk nincs garantált anyagi forrásokra: ilyeneket ugyanis a törvény nem biztosít számukra. Igaz, a lehetséges finanszírozók között egy helyütt az államot is megemlítik. A részletes szabályozásból azonban kiderül, hogy a központi büdzsé és a kisebbségek közjogi intézményei között egyetlen közvetlen kapcsolat létezik: ez pedig a kisebbségek *országos* önkormányzatainak nyújtott éves támogatás az állam célirányos közalapítványán keresztül. Hogy ebből a támogatásból azután kerül-e akár egyetlen fillér is az alsóbb szintekhez, és ha kerül, az milyen elvek szerint történik – mindez már kisebbségi belügy, amibe a jog a semlegesség és az autonómia nevében nem kíván beleszólni. Így aztán a kisebbségvédelem tényleges terepeire vonatkozóan normatív szabályozók sem elvben, sem gyakorlatban, sem országos szinten, sem a települések helyi és kisebbségi önkormányzatai közötti elosztást illetően nincsenek. Hogy a továbbhárításnak e törvényesített rendszeréből csak fokozott – igaz, elismerem: decentralizált – konfliktusok származhatnak, annak belátásához még alapfokú közigazdasági ismeretek sem szükségesek.

Nem kell további részletekbe bocsátkoznunk, hogy az itt bemutatott hatásköri és anyagi szabályok láttán levonhassuk az egyértelmű következtetést: a törvény szándéka szerint a kisebbségek helyi önkormányzatai leginkább amolyan *hagyományápoló egyesületek*. Felmerül persze a kérdés, hogy mi végre volt akkor az egész törvénykezési hercehurca – hiszen ilyen egyesületek szép számmal léteztek korábban is?!

A kérdésre a választ nyilvánvalóan nem a funkciók, hanem a *szimbolikus tartalmak* tartományában leljük meg – összhangban azzal, amit a törvény megalkotásának korábban taglalt (kül)politikai körülményei diktáltak. E körülmények ugyanis leginkább azt kívánták meg, hogy az anyaországi fejleményekre hivatkozva a határon túli magyarság részesévé váljon saját állama politikai intézményrendszerének, továbbá hogy joga és módja legyen az anyanyelvi oktatás, művelődés, könyvkiadás, kultúra szervezett fenntartására. Márpedig ha jobban belegondolunk, ez – és csak ez – az a két terület, ahol a *Kisebbségi törvény* valóban újat alkotott. Az általa életre hívott kisebbségi önkormányzatot a hagyományörző és kulturális egyesületektől ugyanis éppen az említett két vonás különbözteti meg: az új formáció kikiáltott *közjogi státusa* (ami még akkor is fontos, ha tényleges tartalma eleddig módfelett szerény), valamint az *intézményalapítás* tételesen rögzített lehetősége.

Első pillantásra mindez rendben lévőnek látszik a határon innen szemlélve is. Mert a közjogi státus „odaítélése” révén többé kétség sem merülhet fel afelől, hogy Magyarországon „a kisebbségek államalkotó tényezők”. Ami meg az intézményalapításra szóló jogosítványokat illeti, azokkal a tehetősebb kisebbségek máris „elismertnek” érezhetik magukat. Hiszen az újonnan deklarált jog révén az általuk létrehozott oktatási és művelődési egységek azonnál „rendes” állami intézménynek minősülnek, s így „rendes” állami támogatás illeti meg őket. Persze ahhoz, hogy egy helyi kisebbség „saját” óvodát, iskolát, színházat vagy múzeumot alapítson, módfelett gazdagnak kell lennie. Ha nem az, akkor egyszerűen *nem* lesz ilyen intézménye. Igaz, így mintha némiképp sajátos „vagyonai cenzushoz” kötődne a kisebbségi elismerés joga. Ez azonban legfeljebb a való élet teremtette csalóka látszat; mert a jog az *elvi* lehetőséget mindenkinek megadja.

A cigányok azonban mindezekkel az új elvi lehetőségekkel nemcsak azért nemigen kezdenek bármit is, mert közösségeik még elvétve sem „gazdagok”. És nemcsak azért nem, mert az önkormányzatok elődjének tekinthető egyesületeik – ha voltak is korábban – nem annyira a hagyományok ápolásával, mint inkább oktatási, foglalkoztatási és szociális támogatások kijárásával voltak elfoglalva. Hanem roma nézőpontból a felsorolt jogosítványok legfőképpen azért üresek, mert éppen azt tételezik fel tisztázottnak, amit tisztázniuk kellene: a közjogi státussal felruházott önkormányzatok mozgásterét „a kisebbséget érintő” helyi ügyekben. Más szavakkal, a törvény homályban hagyja, hogy – a tételesen felsorolt építészeti, műemlékvédelmi, oktatási, művelődési és hagyományápolási teendőkön túl – a kisebbségek választott képviselőinek joguk van-e beleszólni a *közösségi együttélés* kultúrájába? Konkrétabban: az „önvédelem” és az „önazonosság megőrzésének” jegyében felléphetnek-e az *életüket* érintő ügyekben is? Így például biztosíthatnak-e szervezett törvényességi védelmet a közösség bántalmazott tagjainak; lehet-e szavuk a helyi szociális rendeletek kialakításában és azok rejtett diszkriminatív tartalmainak kigyomlálásában; beleszólhatnak-e a ségélyezés rendjébe és előítéletes gyakorlatába; joguk van-e foglalkoztatási programot követelni közösségük munka nélküli tagjai számára; joguk van-e felülbírálni az óvodai felvétel rendjét vagy az iskolai osztályok tanulói összetételének kialakítását; joguk van-e beleszólni az iskolaigazgatók vagy a helyi egészségügyi intézmények vezetőinek kinevezésébe stb.? Mindezek a tisztázatlanságok persze időről időre zavarokat okozhatnak a többi kisebbség helyi fellépése terén is. Mégis, magas fokú integráltságuk és viszonylag előnyös szociális helyzetük miatt konfliktusokra viszonylag ritkán lehet számítani. A cigány közösségek esetében azonban a törvényesített homály a szaporodó helyi ütközéseknek

mintegy eleve beépített záloga. Különösen azért, mert a *Kisebbségi törvényen* kívül nincsenek más jogszabályok, amelyekre a sérelmet szenvedők hivatkozhatnak.

Így azután az általuk képviselt közösség jogait és érdekeit illetően a roma helyi önkormányzatok meglehetősen szűk játéktérben mozoghatnak. A *Kisebbségi törvény* számukra legfontosabb cikkelyei egyszerűen gumiparagrafusok, amelyeket ki-ki úgy értelmezhet, ahogyan azt jónak látja. A törvény nyújtotta jogosítványok így a mindennapi alkudozás tárgyává válnak, és ahelyett, hogy az eligazodás normatív támpontjait biztosítanák, az önkormányzatok helyi vitáiban többnyire az erőből való többségi elutasításnak szolgáltatókat alapot. Így áll elő azután az a helyzet, hogy bár az utóbbi évek nagy publicitást kapott többségi/kisebbségi ütközeteiben – Székesfehérváron, Tiszavasváriban, Sátoraljaújhelyen – a helyi roma önkormányzat vezetői is ringbe szálltak, a konfliktusok kimenetelének befolyásolására nemigen voltak eszközeik. Lehetek ugyan bátrabbak vagy meghunyászkodóbbak a tekintetben, hogy az adott helyzetekben maguk végül is kinek az oldalára álltak, de döntéseiknek nem volt nagyobb jelentősége bármely más magánember fellépésénél. Képviselési mandátumuk ugyanis *éppen ennyire* – és nem többre – jogosította fel őket.

Mindent egybevetve azt mondhatjuk tehát, hogy a cigányság szemszögéből meglehetősen ellentmondásos – részben kifejezetten veszélyes – következményei vannak annak, hogy a kisebbségi viszonyok törvényi rendezésére nem a kultúrák egyezkedése nyomán, hanem más – az ügytől idegen – szempontok szerint került sor. A törvény úgy *tesz*, mintha közjogi státust adna, de a hatalom tényleges gyakorlásától valójában távol tartja a roma kisebbségi önkormányzatokat; úgy *tesz*, mintha jogot adna a kisebbségeknek saját intézményeik megteremtésére, de az eszközteleneknek valójában nem biztosít eszközöket; úgy *tesz*, mintha lehetőséget és teret teremtene a kollektív önvédelemre, de valójában nem alakítja ki az ehhez szükséges hatásköröket.

A látszatok e jogszabályba öntött formáját ideje most már nevéen neveznünk: nem más az, mint a többségi társadalom *hazugsága* az ország legnagyobb kisebbségével szemben. A *Kisebbségi törvénynek* márpedig nem annyira szemet szűrő – és persze könnyen pótolható – joghézagaiban, hanem éppenséggel az általa hordozott üzenet alapvető hazugságában van a legnagyobb veszélye. A veszély természete egyszerre morális és politikai. Mert hiszen nyilvánvaló, hogy akit becsapnak, az vagy maga is hasonló eszközökhöz folyamodik, hogy visszavájon, vagy kisémmizése ellen nyíltan lázadni kezd. Ha pedig a jog eszközével egy egész kollektívát sértenek meg, akkor az önérzetében megbántott közösségnek nemigen lehet más lépése, mint hogy hangosan új jogért kiált. És éppen ez az, amit a cigányok napjainkban tesznek. Mind türelmetlenebb követelésük a törvénybe becsempészett ígérvény – a kisebbségeknek biztosítandó országgyűlési képviselő – valóra váltását illetően abból a tapasztalatból táplálkozik, hogy önkormányzataik közjogi státusával aligha kezdhettek bármit is.

A sürgetésre előbb-utóbb válaszolni kell. Még akkor is, ha az *igaz* válaszadáshoz újra kell gombolni az egész mellényt, s *alapjaitól* formálni újjá a kisebbségek jogait szabályozó törvényt. A toldozás-foldozás itt ugyanis nem segít: *új* törvényre van szükség. A hazugság e burkolt beismerése azonban még mindig a legkevésbé kockázatos vállalkozás. Biztosan kevésbé kockázatos, mint a még meg sem szilárdított demokratikus intézményrendszer szétzilálása: márpedig az aligha volna elkerülhető, ha a parlament a jövőben az intézményesített korporatizmus kétkamarás rendszerére épülne. És biztosan kevésbé kockázatos, mint a mindennapi élet ellehetetlenítése: márpedig az jól elő-

revetíthető, ha többségnek és kisebbségnek egyaránt a cigányügy törvényes rendezetlenségéből fakadó törvénytelen helyi háborúkra kell berendezkednie.

A törvényes rendezés minden bizonnyal hosszú és nehéz folyamat lesz. Mert tartalmának kialakításához valóban elengedhetetlen a kultúrák megegyezése. Hogy e megegyezés létrejöhessen, ahhoz persze sok lépésen át vezet az út. Ezek között azonban a cigánykérdés szociális és kisebbségi mozzanatainak szétválasztását lehetővé tévő nyilvános dialógus megteremtése kitüntetett jelentőségű: láttuk, az önazonosságot és a kollektív összetartozást megjelenítő tartalmak enélkül nem tisztázhatók. De ha más nem is, e dialógus kezdeményezésének intézményes keretét a törvény megteremtette a romák számára. A ma még üres közjogi státusú kisebbségi önkormányzatok holnap tartalommal telítődhetnek, s vezetőik felismerhetik bennük az „elismerésért folyó küzdelem” hasznos szervezeti eszközét. Hogy ezt – legalább elvben – megtehessek, ahhoz persze az intézményeknek a többség kezéből a kisebbségébe kell kerülniük. Mert ma nem ez a helyzet: mi, „többségiek” választjuk a *nekünk* megfelelő roma vezetőket *magunknak*. Az elismerés politikája márpedig mindaddig nem lehet hiteles, ameddig a kisebbségi azonosulás szabad megválasztásának alkotmányos jogát a többség éppen e jog *képviselése* tekintetében korlátozza. A mi legfontosabb gesztusunk ezért az önkorlátozás lehet: a kisebbségi képviselők megválasztásának jogáról egyszerűen le kell mondanunk. Valós tartalma szerint e gesztus persze nem lemondás, hanem nyereség: a demokratikus jogok tartalmának gazdagítása révén – *mindannyiunk nyeresége*.

Székely Magda

TÁMOLYOGVA

Ahogy támolygok összevissza
dobálnak ütnek a falak
a testem csupa seb hiába
igyekszem lenni józanabb
ha segítenél még ez egyszer
volna utolsó irgalom
lábra állni bár talpalatnyi
de Feléd tartó talajon